

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ*

Βίνα Τσιλιμιγκάκη

*Κοινωνική Λειτουργός, Πολιτική Επιστήμονας,
Προϊσταμένη Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας
Ψυχιατρείου Κρατουμένων Κορυδαλλού.*

Η στέρηση της ελευθερίας, ως ποινική κύρωση, αναπύχθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Ο όλο και περισσότερο ακριβής προσδιορισμός των σκοπών της φυλάκισης, η ποικιλία των σωφρονιστικών συστημάτων, καθώς και η δημοσιότητα των μειονεκτημάτων της, συνέβαλαν στο να τονισθούν ιδιαίτερα οι συνθήκες διαβίωσης του κρατουμένου. Κατ' αυτόν τον τρόπο αναπύχθηκε στο πεδίο της επιστήμης σιγά-σιγά η έννοια των "δικαιωμάτων" του κρατουμένου. Η επέκταση της έννοιας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε διεθνές επίπεδο δίνει στη συνέχεια σ' αυτή την έννοια των δικαιωμάτων του κρατουμένου μια νέα και συγχρόνως ευρύτερη διάσταση.

Πολλά διεθνή όργανα υιοθετούν σήμερα την αρχή των εγγυήσεων προς όφελος των κρατουμένων.

Η παγκόσμια διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ θέτει τους πρώτους βασικούς κανόνες μεταχείρισης των κρατουμένων υπό κατάλληλες συνθήκες διαβίωσης (16/12/1966).

Στο άρθρο 10 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα αναφέρεται ρητά ότι "κάθε άτομο, που έχει στερηθεί την ελευθερία του, έχει δικαίωμα σε μια μεταχείριση ανθρώπινη, που σέβεται την έμφυτη αξιοπρέπεια του ανθρώπου".

Ανάλογη μεταχείριση των κρατουμένων σύμφωνα με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια επιτάσσει και ο κανόνας 65 παρ. α των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης (1973 και 1987) και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Δύο κατηγορίες δικαιωμάτων θα πρέπει να υπογραμμιστούν, **τα αναφερόμενα στον άνθρωπο και τα δικαιώματα του πολίτη.**

Μεταξύ των δικαιωμάτων που αφορούν τον άνθρωπο, πρέπει να αναφέρουμε το δικαίωμα στη σωματική ακεραιότητα (Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου άρθρ. 3) το δικαίωμα της μετακίνησης (Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη άρθρ. 4) το οποίο και δικαιολογεί τη μεταχείριση σε ημιελεύθερη διαβίωση ή άλλες εναλλακτικές της φυλάκισης λύσεις.

* Εισήγηση στην Ημερίδα "Ανθρώπινα Δικαιώματα και Κοινωνική Εργασία" που οργάνωσε η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΣΚΛΕ, 15 Απριλίου 1994, στην αίθουσα "Γουλιανδρή - Χόρν" στην Πλάκα - Αθήνα.

Τα δικαιώματα του πολίτη περιλαμβάνουν τα **αστικά δικαιώματα** (γάμος, συζυγικές σχέσεις, διατήρηση των οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών), τα **πολιτικά δικαιώματα** (δικαίωμα ψήφου και ικανότητα του εκλέγεσθαι), τις δημόσιες ελευθερίες, πρόσβαση στην πληροφόρηση, ελευθερία της αλληλογραφίας, δικαίωμα ελευθερίας της γνώμης, θρησκευτική ελευθερία.

Οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες αρχίζουν με διατάξεις που καθορίζουν τον σκοπό των κανόνων αυτών και ιδιαίτερα την εξασφάλιση ανθρωπίνων όρων κράτησης και μεταχείρισης.

Οι βασικές αρχές είναι:

1) **Η στέρψη της ελευθερίας** πρέπει να λαμβάνει χώρα σε συνθήκες υλικές και ηθικές που εξασφαλίζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

2) **Οι κανόνες** πρέπει να εφαρμόζονται με αμεροληψία. Δεν πρέπει να υπάρχει διάκριση ανάλογα με τη φυλή, χρώμα, θρησκεία κλπ.

3) **Οι σκοποί της μεταχείρισης** των κρατουμένων είναι να εξασφαλισθεί η υγεία και η αξιοπρέπειά τους και στο μέτρο που επιτρέπεται από τη διάρκεια της ποινής, ν' αναπυχθεί σ' αυτούς το αίσθημα της ευθύνης και οι ικανότητες, που θα τους βοηθήσουν να επανενταχθούν στην κοινωνία, να ζήσουν στην νομιμότητα και να ανταποκριθούν στις ανάγκες τους κατά την έξοδο από τη φυλακή.

4) Επιθεωρητές ειδικοί και πεπειραμένοι πρέπει να επιθεωρούν τακτικά τα σωφρονιστικά καταστήματα.

5) **Ο σεβασμός των δικαιωμάτων των κρατουμένων**, ειδικότερα η νομιμότητα εκτελέσεως της ποινής, πρέπει να εξασφαλίζονται με έλεγχο ασκούμενο σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, από τη δικαστική ή άλλη εξουσία που δεν θα ανήκει στη σωφρονιστική υπηρεσία και θα έχει το δικαίωμα να επισκέπτεται τους κρατούμενους.

6) **Οι κανόνες πρέπει να κοινοποιούνται** στο προσωπικό και τους κρατούμενους στις εθνικές γλώσσες και εάν είναι δυνατόν και σε άλλες.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης προβλέπει τη σύσταση επιτροπής που θα επισκέπτεται τις συμβαλλόμενες χώρες, για να ελέγχει τη μεταχείριση των κρατουμένων και να επαληθεύει τυχόν υπόνοιες βασανιστηρίων.

Οι κανόνες μεταχείρισης των Διεθνών ή Ευρωπαϊκών οργάνων αποτελούν **συστάσεις** και δεν έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα, αλλά ασκούν μια ηθική πίεση στα κράτη - μέλη τα οποία συνήθως προσπαθούν να προσαρμόσουν τη νομοθεσία και την πράξη τους στους κανόνες αυτούς.

Έτσι ο νέος Κώδικας βασικών κανόνων για τη Μεταχείριση των κρατουμένων (N1851/89) που ισχύει από την 1/1/90 στη χώρα μας είναι εναρμονισμένος με τις διατάξεις των οργανισμών που αναφέρθηκαν παραπάνω και απαιτεί (στο άρθρο 2) η μεταχείριση των κρατουμένων να γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου.

Από την πλευρά της σωφρονιστικής πολιτικής σήμερα γίνεται αποδεκτό ότι η "φυλάκιση, με τη στέρψη της ελευθερίας είναι ποινή αυτή καθ' εαυτή (κανόνας 64 Ευρωπ. Σωφρ. Κανόνων 1987). Δηλαδή "φυλακή

σημαίνει μόνο στέρηση της ελευθερίας και επομένως κατά την έκτιση της ποινής απαιτείται σεβασμός της φυσικής ακεραιότητας, της αξίας και των λοιπών δικαιωμάτων του ανθρώπου“. Ο κρατούμενος, αν και έχει στερηθεί την ελευθερία του, εξακολουθεί να είναι φορέας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η ποινή του αφαιρεί μόνο τη φυσική ελευθερία, που προστατεύεται από το Σύνταγμα (άρθρο 5 παρ. 3 και 4). Διατηρεί έτσι όλα τα δικαιώματα (ατομικά, αστικά, κοινωνικά ακόμη και πολιτικά, εφόσον η δικαστική απόφαση δεν τα περιορίζει). Βέβαια είναι γνωστό ότι στην πράξη αυτό δεν είναι δυνατόν να ισχύσει πλήρως αφού με τη στέρηση της ελευθερίας περιορίζονται και ορισμένα δικαιώματα και ελευθερίες του κρατουμένου.

Ο Κώδικας Μεταχείρισης στο (αρθ. 5 παρ. 1) τονίζει ότι οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται λόγω της στέρησης της ελευθερίας τους στην άσκηση των δικαιωμάτων, που τους αναγνωρίζει ο νόμος. Όταν αδυνατούν να ασκήσουν ένα δικαίωμα αυτοπροσώπως μπορούν να το ασκήσουν με αντιπρόσωπο.

Στο ίδιο άρθρο παρ. 2 και 3 καθιερώνεται ο σημαντικός θεσμός του Δικαστηρίου Εκτέλεσης των Ποινών στο οποίο δικαιούνται να προσφεύγουν όσοι κρατούμενοι έχουν βλαβεί, είτε από παράνομη ενέργεια σε βάρος τους, είτε από προσβολή κάποιου δικαιώματός τους από οποιοδήποτε μέλος του προσωπικού. Επίσης η διεύθυνση της φυλακής υποχρεούται να διαβιβάζει, χωρίς καθυστέρηση κάθε αναφορά απευθυνόμενη προς οποιαδήποτε αρχή, χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου της.

Ως προς το δικαίωμα για εργασία ο Κώδικας προσπάθησε να το αντιμετωπίσει ρεαλιστικά προβλέποντας συνεργασία και συμμετοχή του κρατουμένου για την επιλογή εργασίας. Έτσι δεν το αντιμετωπίζει ούτε ως δικαίωμα αφού συνεπάγεται μεγάλες δαπάνες, ούτε ως υποχρέωση αφού το άρθρο 22 του Συντάγματός μας, απαγορεύει την αναγκαστική εργασία. Θα πρέπει όμως να μην έχει καταπιεστικό ή τιμωρητικό χαρακτήρα και να μην είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη και ανθυγιεινή.

Το άρθρο 2 του Κώδικα αναφέρει ότι η μεταχείριση των κρατουμένων, όχι μόνο δεν είναι ταπεινωτική αλλά πρέπει να συντελεί στην άμβλυνση των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας.

Το άρθρο 46 ορίζει ότι ο έλεγχος του επισκεπτηρίου είναι μόνο οπτικός και όχι ακουστικός.

Στα άρθρα 84 παρ. 8 και 90 παρ. 1 υπάρχει δικαίωμα του κρατουμένου κατηγορουμένου για πειθαρχική παράβαση, να λάβει γνώση της κατηγορίας και δικαίωμα για υπεράσπιση.

Η απεργία πείνας αναγνωρίζεται, ως ύστατο μέτρο επιδίωξης κάποιου σκοπού και ο κρατούμενος έχει το δικαίωμα να καλέσει ιατρό της επιλογής του (άρθρο 34).

Έχει δικαίωμα να φέρει την ατομική του ενδυμασία, ενώ απαγορεύεται η ομοιόμορφη στολή (άρθρο 36).

Αναγνωρίζεται το δικαίωμα για **επιμόρφωση και ενημέρωση** με βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες και εκπομπές ραδιοφώνου και τηλεόρασης (άρ. 43).

Υπάρχει το δικαίωμα για **μόρφωση και εκπαίδευση** μέσα ή έξω από τη φυλακή με το θεσμό των εκπαιδευτικών αδειών εξόδου (άρθρ. 48).

Προβλέπεται το δικαίωμα ασφάλισης σε προσφερόμενη εργασία.

Έχει δικαίωμα στην **επικοινωνία με τους οικείους** μέσω επισκεπτηρίου, μη ελεγχόμενων επιστολών,

τηλεφωνημάτων και αδειών εξόδου, ανά δίμηνο, μετά την έκτιση του 1/5 της ποινής και υπό προϋποθέσεις (καλή διαγωγή στη φυλακή, όχι ποινή για απόδραση, θετικό οικογενειακό περιβάλλον).

Προβλέπονται ακόμη **εναλλακτικοί θεσμοί** αντί της φυλάκισης (ημιελεύθερη διαβίωση, τμηματική έκτιση της ποινής ή προσφορά προς το κοινωνικό σύνολο), αλλά προς το παρόν έχει ανασταλλεί η ισχύς τους λόγω έλλειψης υποδομής.

Όμως παρ' όλους τους διεθνείς κανόνες ή τους κανόνες του νέου Κώδικα Μεταχείρισης, που υποστηρίζουν ότι ο κρατούμενος στερείται μόνο την ελευθερία του είναι γνωστό ότι έμμεσα θίγονται ή περιορίζονται και άλλα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η παραμονή του κρατούμενου μέσα στη φυλακή **περιορίζει τα δικαιώματα, για συμμετοχή σε ειρηνικές συγκεντρώσεις έξω από τη φυλακή, για αλλαγή τόπου διαμονής, για εγκατάλειψη της χώρας και μετάβαση στο εξωτερικό, ακόμα του δικαιώματος να ψηφίζει, να τελεί γάμο ή να παρακολουθεί ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα εκτός φυλακής.**

Το δικαίωμα για **κοινωνική ασφάλιση αργεί** κατά το χρόνο έκτισης της ποινής και μετά 6 μήνες αναστέλλεται η σύνταξη του συνταξιούχου κρατουμένου.

Η έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας μεταθέτει το άτομο, που την υφίσταται και τα προστατευόμενα από αυτό μέλη της οικογένειάς του σε κοινωνικά αδύναμη θέση, ενώ πλήπεται η δυνατότητα για μόρφωση και εκπαίδευση των παιδιών του.

Παρεμποδίζεται **η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας** και η συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας και φυσικά το δικαίωμα γενετήσιας ικανοποίησης, που ματαιώνεται πλήρως και της οικογενειακής ζωής.

Καταργείται το δικαίωμα **της εργασίας** αφού η επαγγελματική δραστηριότητα διακόπτεται.

Το δικαίωμα **της ιδιοκτησίας**, το ασκεί πολύ ατελώς, αφού η δυνατότητα διαχείρισης της περιουσίας του (όταν δεν του έχει περιοριστεί ή αφαιρεθεί) είναι πρακτικά μειωμένη.

Ο **σιγματισμός** της ποινικής καταδίκης και γενικά ο εγκλεισμός στη φυλακή επιφέρει μακροχρόνιες συνέπειες μειωτικές της προσωπικότητας του κρατουμένου (που επεκτείνεται πολλές φορές και στα άλλα μέλη της οικογένειας).

Ανάμεσα σ' αυτές είναι η **μετά την αποφυλάκιση δυσκολία ικανοποίησης** του δικαιώματος για εργασία, αφού οι εργοδότες αποφεύγουν να προσλαμβάνουν πρώην κρατούμενους. Συχνά έχει καθεί γι' αυτόν και το περιβάλλον των φίλων και όχι σπάνια έχει διαλυθεί η οικογένειά του.

Κατά τη διάρκεια της κράτησης ασκείται **εξουσιασμός στην προσωπικότητα** του κρατουμένου από το προσωπικό φύλαξης, υπάρχει βλάβη της φυσικής ή της ψυχικής υγείας, από τους αφύσικους και ανθυγιεινούς όρους ζωής σε κτίρια συνήθως παλιά, με αναγκαστική συμβίωση περισσότερων ατόμων σε χώρους που δεν ανταποκρίνονται σ' αυτά που προβλέπουν οι διεθνείς κανόνες και ο Κώδικας μεταχείρισης, λόγω υπερπληθυσμού των φυλακών. Όλα αυτά αποτελούν προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και τον εμποδίζουν

στον αυτοκαθορισμό της ζωής του.

Πολλές φορές υφίσταται συμπεριφορά αυθαίρετη και εξευτελιστική της αξίας του, ως ανθρώπου, έστω κι αν αυτή δεν είναι τόσο απάνθρωπη σε βαθμό που να χαρακτηριστεί βασανισμός.

Οι φτωχοί ή αδύναμοι κρατούμενοι υφίστανται αναγκαστικά τη βία, την καταπίεση και την εκμετάλλευση των ισχυρότερων κρατουμένων.

Οι αλλοδαποί κρατούμενοι έχουν προβλήματα επικοινωνίας με το προσωπικό και τους συγκρατούμενους, λόγω γλώσσας. Συνήθως στερούνται επισκεπτηρίου και χρημάτων αφού οι οικογένειές τους βρίσκονται πολύ μακριά και χρειάζονται τεράστια έξοδα για να τους επισκεφθούν ή δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να τους στηρίξουν για να αντιμετωπίσουν τις δαπάνες διαβίωσης στη φυλακή και της αμοιβής του συνηγόρου τους. Επίσης υπάρχει αναγκαστική στέρψη ορισμένων ευεργετημάτων που προβλέπει ο Κώδικας μεταχείρισης, λόγω ελλείψεως οικογενειακού περιβάλλοντος και κατοικίας στην Ελλάδα. (Προσωρινή αποφυλάκιση με εγγύηση, τακτικές άδειες εξόδου, κ.ά.).

Οι εξαρτημένοι κρατούμενοι, ενώ προβλέπεται από το νόμο ειδική θεραπευτική μεταχείριση σε σωφρονιστικό κατάστημα θεραπευτικού χαρακτήρα, λόγω ανυπαρξίας τέτοιας μονάδας, μετά τη σωματική αποτοξίνωση δεν έχουν τη δυνατότητα απεξάρτησης όσο χρόνο κρατούνται στις φυλακές.

Έτσι ο άνθρωπος - κρατούμενος στην πραγματικότητα θίγεται σοβαρά σε καίρια δικαιώματά του, ως ανθρώπου, πέρα από τη στέρψη της ελευθερίας της κίνησης και πολλές φορές οι συνέπειες συνεχίζονται και μετά την αποφυλάκιση σημαδεύοντάς τον για μια ολόκληρη ζωή.

Οι διεθνείς κανόνες δεν αποτελούν απόλυτες εγγυήσεις, γιατί τα αναγνωριζόμενα δικαιώματα δεν αναφέρονται πάντοτε σε συνάρτηση προς την ιδιόζουσα κατάσταση ενός ατόμου, ως κρατούμενου και συνήθως καταδικάζουν τις πιο βαριές παραβιάσεις αυτών των κανόνων.

Η ανάλυση των δικαιωμάτων προς όφελος των κρατουμένων προϋποθέτει τον καθορισμό των κατάλληλων διαδικασιών, που θα εγγυηθούν αυτά τα δικαιώματα των συγκεκριμένων συνθηκών διαβίωσης στη φυλακή.

Η θεσμοποίηση με συνταγματικά κείμενα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής κατά της ελευθερίας, βρίσκονται σε διαρκή κίνδυνο παραβίασής τους, αποτελεί το πρώτο και αναγκαίο βήμα για την προστασία τους.

Θα πρέπει πάντως να μην ξεχνάμε ότι ο θεσμός της φυλακής και η στέρψη της ελευθερίας είναι μία εξευτελιστική εμπειρία και ότι πολύ δύσκολα συνηθίζει κάποιος μέσα στη φυλακή να ζει ελεύθερος και σεβόμενος το νόμο. Έτσι οι εναλλακτικές ποινές αντί της φυλάκισης θα πρέπει να προτιμηθούν σε όσο το δυνατόν περισσότερες περιπτώσεις, για να περιορισθεί ο αριθμός των κρατουμένων που ζουν μέσα στις φυλακές. Παράλληλα η διαρκής επιμόρφωση του προσωπικού, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, η δυνατότητα εργασίας, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας των κρατουμένων θα βοηθήσουν στην προσπάθεια αποφυγής, όσο είναι δυνατόν, των αρνητικών επιπτώσεων της φυλάκισης και στη διατήρηση των θετικών στοιχείων της προσωπικότητάς τους, με τελικό στόχο την ομαλή επαγγελματική, οικογενειακή και κοινωνική επανένταξη.